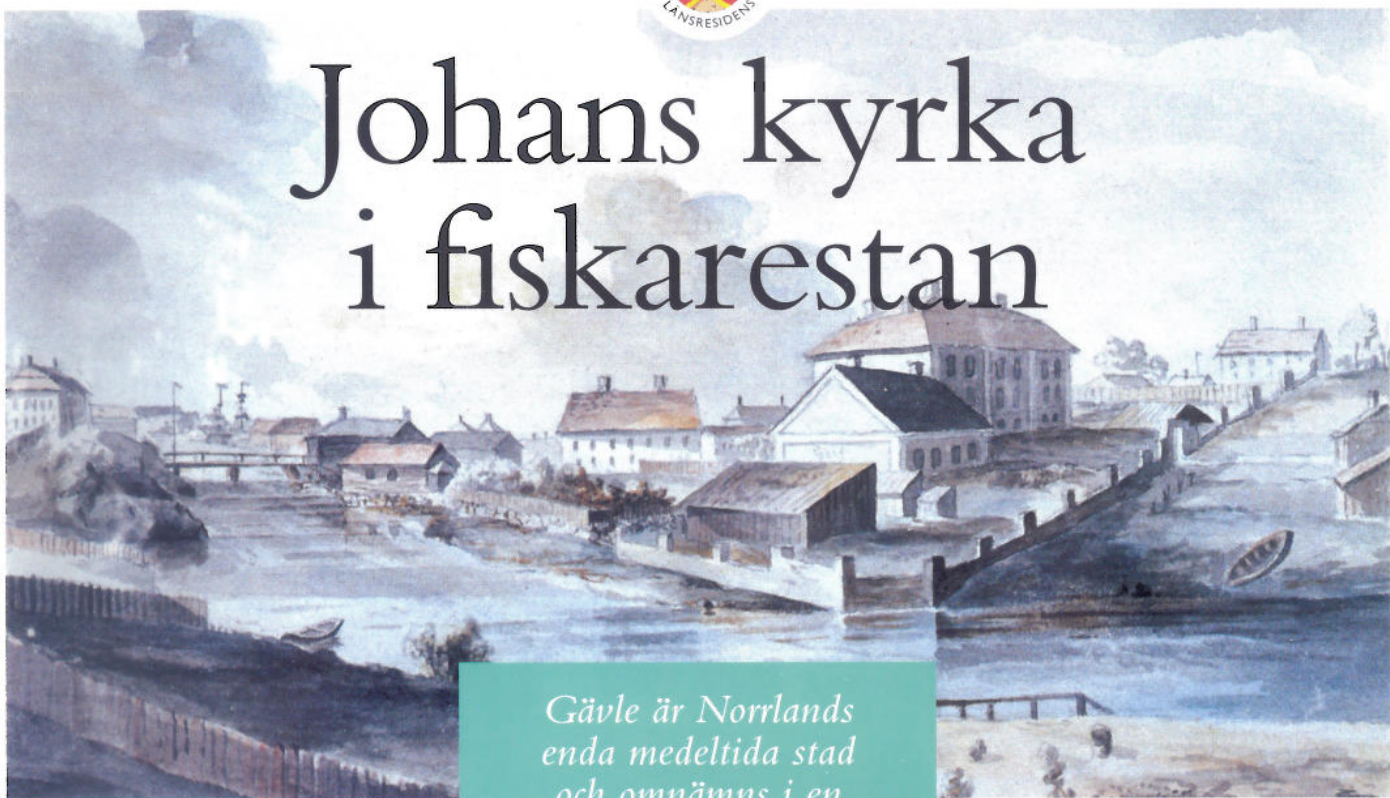

Johans kyrka i fiskarestan

Gävle är Norrlands enda medeltida stad och omnämns i en offentlig handling första gången 1432 och bör ha blivit stad någon gång under 1400-talets början.

Under medeltiden var Gävleån segelbar från havet upp till ett stycke ovanför Trefaldighetskyrkan. På slottets nuvarande plats på södra sidan av ån fanns en kungsgård. Där residerade kungens fogde och lagrade skattemedlen borgare och allmog levererade in natura.

Torn, spiror och utsirade gavlar

Kungsgården brann 1569 och Johan III, vår kanske byggnadsgladaste kung, skrev tio år senare till sin fogde Olof Hising att "Wij ändeligen wele udi dette år hafve een bygningh af Kårswircke upsatth som wij och vår Elschelige käre husfru och barn samt wårth fruentimer kunde wistas udhi ther på konungz gårdeen i Gäffle".

Av detta blev intet utan kungen ändrade sina planer i mer storstilad riktning och 1583 började han uppföra ett mäktigt "kyrkslott" – en slottsbyggnad där kyrkorummet var det centrala. Johan var ju djupt religiöst engagerad och ville "reformera" reformationen. I flera av hans slottsbyggen var kyrkan den viktigaste delen, som till exempel i den stora ombyggnaden av Uppsala slott.

Bygget i Gävle som gick ganska

fort, det avslutades 1597, förestods av byggmästaren Märten Rodhsmann som tidigare varit verksam vid Västerås slott. Arkitekt var däremot med all sannolikhet kungens främste rådgivare i arkitektur- och konstfrågor flamländaren Willem Boy. Förlagorna till inredningarna gjordes däremot av ledaren för slottsbygget i Uppsala, stuckatören Antonius Watz, som utförde förlagorna.

Det slott som uppfördes av Johan III hade ett helt annorlunda utseende än det nuvarande. I likhet med andra Vasaslott hade det torn med spiror och utsirade gavlar. Det egenartade i byggnaden var kyrkdelen som med sitt sengotiska kor utgjorde en dominerande del av byggnaden.

Att man i slutet av 1500-talet använde sig av den gotiska stilen kan ju förvåna, men Johan använde gärna gotiken för kyrkobyggnader till exempel för Jakobs kyrka i Stock-

En bild från 1787 av Jonas Karl Linnerhielm visar slottet efter Härlemans ombyggnad och med den färdiga trädgården. Staketet runt anläggningen var också i det närmaste färdigt.

holm som byggdes 1580–93 med just Willem Boy som arkitekt. Kanske var en anledning kungens stora intresse för den katolska kyrkan vilken fann sitt högsta arkitektoniska uttryck i gotiken som skapades under 1100- och 1200-talen.

Slottet hade en kvadratisk plan och var uppfört i två huvudvåningar ovanför källaren och markvåningen. Planen var tredelad där den mellersta delen i huvudvåningarna inrymde slottskyrkan, vars kor stack ut från husets östfasad. I hörnen av byggnaden fanns fyra torn med spiror och kyrkan hade ett stort huvudtorn och en mindre takryttare över koret.

När Johan III dog 1592 var slottet färdigt till sitt yttre, men inredningsarbetena återstod. När hans bror och efterträdare hertig Karl, sedermera Karl IX, skulle besöka Gävle 1598 var slottet ännu inte beboeligt och han gav då order att arbetena skulle fullföljas och år 1600 kunde den förste ståthållaren på Gävleborg, Abraham Brahe flytta

in. I slottet föddes året därpå hans dotter Ebba, som blev Gustav II Adolfs ungdomsförälskelse.

Karl IX var också en byggnadsintresserad furste och följde fram till sin död noga arbetena på Gävle slott.

Snabbt förfall

På samma sätt som de flesta andra Vasaslott förföll Gävleborg snabbt, men det sattes nödortförtigt i stånd vid kungliga besök. Till exempel bodde Karl IX:s änka, drottning Kristina d.ä, stundtals där. Gästrikland och Gävle ingick mellan 1612 och 1620 i hennes livgeding – hennes änkepension.

Under närmare femtio år var slottskyrkan upplåten åt Gävle borgerskap som stadskyrka i stället för den som förstörts vid stadsbranden 1605. När Gävle, vid mitten av 1600-talet blev residensstad på nytt återkallades donationen och slottet blev högkvarter för landshövding och övrig landsstat. I samband med det gjordes på 1650- och 60-talen en del underhålls- och reparationsarbeten.

Trots förfallet under 1600-talet var Gävleborg bevarat till sitt yttre

när David Gerdes omkring 1680 tecknade av det för Erik Dahlbergs stora verk Suecia antiqua et hodierna. Teckningen omformades senare till ett kopparstick av holländaren Johan van den Aveelen. Vi ser där en byggnad som måste utgjort en märklig anblick i den anspråkslösa landsortsstaden.

Under Karl XII:s krig användes slottet i likhet med andra av kronans borgar och slott som förvaringsplats för krigsfångar.

Ruin och residens

Klockan nio på morgonen femtedag påsk 1727 kom elden lös i slottet och redan klockan tio var tornen avbrända. När aftonen kom var slottskyrkan en ruin och slottets översta våning avbränd.

Tankarna på att bygga om slottet till stadskyrka, som hade varit aktuella året innan, återupptogs, men Gävle borgerskap var inte intresserat längre. Den gamla Vasaborgen fick i stället stå övergiven. På tomtens byggdes däremot under 1730-talet en fängelsebyggnad och en flygelbyggnad för landskansliet.

Det beslöts 1741 att slottet på nytt skulle bli landshövdingeresi-

dens och överintendenten Carl Hårleman fick i uppdrag att utföra ritningar till renovering och ombyggnad. Han hade redan projekterat den tidigare byggda landskansli-flygeln.

Genom Hårlemans ombyggnad fick Gävle slott det utseende det i huvudsak behållit till i dag.

Resterna av det gamla Vasaslottet förvandlades så gott det lät sig göras till ett modernt lantslott med exteriören präglad av den sparsmakade franska klassicism som utmärker Carl Hårlemans arkitektur.

Framför slottet, mot ån till, kompletterades den äldre flygeln med en pendang.

Byggnadsarbetena hade 1754 framskridit så långt att den första landshövdingen, A. J. Gripenhielm kunde flytta in. Han dog redan nästa år och efterträddes av Fredrik Sparre som satte upp de smidda entrégrindarna i rokokostil, som bekostades av Gävleborgs läns bruksägare.

Under sonen Carl Sparres tid som landshövding, han tillträdde 1763, anlades en terrasserad trädgård mellan flyglarna. Under Sparrarnas tid fortsatte också inredningsarbetena i slottet.

Gävle slott
efter fasad-
renovering.

Aræ Regia

Riksdagshus

Den största händelsen i slottets historia är riksdagen mellan den 27 januari och den 24 februari 1792. Gustav III lyckades ånyo tygla oppositionen, men attentatsmän var beredda. Johan Jacob Anckarström, som lyckades i sitt uppsåt en knapp månad senare, på Operamaskeraden i Stockholm den 16 mars, berättade i sin bekännelseskraft att han varit på plats i Gävle för att försöka få tillfälle att mörda kungen.

Under riksdagen hölls utskottsmöten på slottet och där förvarades

också rikets skrivtyg av silver i rummet bredvid kungsköket på bottenvåningen, som allt sedan dess kallas Silverrummet. Däremot fanns inget rum som var så stort att hela den samlade riksdagen fick plats. Därför fick Hälsinge regemente, på tjugu dagar i bitande kyla, bygga en provisorisk plenisal vid slottets östfasad, där kyrkans kor en gång funnits.

I närheten av slottet byggdes 1847 länsfängelset och det gamla fängelset från 1732 blev då bostad åt fängelsedirektören.

Författarinnan Agnes von Kruzenstjerna tillbringade i seklets början en del av sin barndom och sina första tonår i Gävle, hennes far var chef för Hälsinge regemente. För henne kom slottet att spela en stor roll eftersom hennes morbror Hugo Hamilton var landshövding i Gävle. Morbrodern upplät en liten del av slottsträdgården åt henne för egna odlingar och miljön på slottet kring Hugo Hamilton och hans familj hade stor betydelse för henne.

En större restaurering av slottet genomfördes omkring 1920. När

På Johan van den Avelens kopparstick från år 1700 som visar Gävle från söder reser sig det märkliga slottet med sitt utspringande kyrkoparti högt över borgarnas och fiskarens oansenliga hus.

högerpartiets f.d. ordförande Jarl Hjalmarsson blev landshövding år 1963 inreddes en privatvåning för landshövdingen på vinden. Samtidigt blev det gamla kungsköket på bottenvåningen, där sekreta utskottet sammanträtt under kungens ledning 1792, sammanträdesrum.

Av interiörerna har källaren och bottenvåningen i stort behållit karaktären från 1500-talet. Dessutom präglas planlösningen i de övre våningarna fortfarande av den ursprungliga, man kan klart avläsa uppdelningen i tre delar med plat-

sen för den forna slottskyrkan i mitten. Representationsvåningen en trappa upp har bevarat en del av karaktären från 1700-talets ombyggnader.

Åren 1988–90 utfördes en genomgripande restaurering av slottets fasader. Den föregicks av en noggrann teknisk och antikvarisk undersökning som gav besked om fasadernas utseende efter den Hårlemanska ombyggnaden och vilka ingrepp som hade gjorts efter denna. Under själva restaureringen rensades exteriörerna från sentida

olämpliga material och ersattes med sådana som använts under 1700-talet, när fasaderna ursprungligen kom till. Slutligen avfärgades slottet med kalkfärg i en färgställning som ansluter till den Hårlemanska.

För närvarande genomför Fastighetsverket en renovering av muren och staketet runt slottet under ledning av fastighetsförvaltaren för Gävle slott, Per Nelander.

Gävle slott, som förvaltas av Statens fastighetsverk, är statligt byggnadsminne sedan 1935.

Staffan Nilsson